

## ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ

*Розглянуто питання теорії та методології державного регулювання процесів економічного розвитку; проаналізовано трансформаційні зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві.*

**Ключові слова:** теорія, методологія, державне регулювання, економічний розвиток, трансформаційні зміни, суспільство.

*The questions of theory and methodology of government control of processes of economic development are examined. In addition transformation changes are analysed that take place in modern society.*

**Key words:** theory, methodology, government control, economic development, transformation changes, society.

В економічному розвитку суспільства завжди вирішальну роль відіграє розробка ефективної стратегії розвитку, постановка конкретних завдань і аналіз можливих шляхів їх вирішення, тобто державне регулювання. Першочергова увага приділяється регулюванню відносин власності і підприємництва, соціального розвитку та ринку праці, фінансового ринку і грошового обігу, територіальних пропорцій, природокористування, зовнішньоекономічної діяльності.

В умовах стрімкого розвитку сучасного суспільства особливого значення набуває саме державне регулювання економічного розвитку в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Історичний розвиток засвідчує, що трансформація суспільства, його політичних і економічних інституцій може здійснюватись у відносно короткі терміни; в той час як свідомість людини не може так швидко змінюватись.

Аналіз проблем, пов'язаних з розвитком сучасного суспільства у вигляді його загальносоціальної трансформації набуває дедалі більшої актуальності. Українські дослідники цієї проблеми поступово приходять до розуміння того факту, що прогрес реформування соціально-економічної, соціально-культурної, політичної та правової систем може затягнутись на десятиліття, як це було в країнах Західної Європи, а потреба в позитивних змінах українським суспільством гостро відчувається вже зараз. При цьому слід розуміти, що замість очікуваної модернізації може відбутись і зворотний процес та притаманні йому неперспективні, а можливо, навіть регресивні зміни в суспільстві, що неминуче потягне загрозу “повернення назад” до панування в тому чи іншому вигляді консервативних підходів [3].

Питання державного регулювання економічного розвитку висвітлювали в своїх працях В. Веденєєв [3], Л. Дідківська, Л. Головка [4], В. Євтушевський [6], О. Комяков [8], М. Корецький [9].

Серед останніх досліджень, присвячених даній проблематиці, можна виділити роботи О. Білоконенка [1], Л. Дмитриченко [5], М. Блауга [2], О. Ястремського [15], А. Маршалла [12].

Метою даної роботи є дослідження проблем теорії та методології державного регулювання економічного розвитку в контексті сучасних трансформаційних змін у суспільстві.

Історичний досвід світової економіки підтверджує, що держава в усі часи тією чи іншою мірою була вимушена втручатися в економічні процеси. Але ступінь цього втручання на окремих етапах розвитку товарного виробництва була неоднаковою. Тобто, в усіх економічних системах держава регулює економіку.

Державне регулювання економіки – це суб'єктивний фактор економіки. Тому його ефективність обумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулювальних функцій враховує об'єктивні економічні закони, і передусім закони ринку. У цьому розумінні ринкові закони створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку. Іншими словами, ринковий механізм – це сфера державного невтручання. Більше того, держава повинна сприяти розвитку ринкового механізму, усувати штучні перешкоди на його шляху, які можуть створювати для нього підприємницькі монополії та владні структури.

Держава може втручатися в ринковий механізм лише в одному випадку, коли цей механізм ще не досяг необхідного потенціалу і тому не здатний виконувати свою позитивну роль в економіці. Показовим прикладом для цього є перехідна економіка, яка знаходиться у стані зміни економічних відносин, коли адміністративно-командні механізми вже не діють, а ринкові ще знаходяться у стадії становлення. Знайти раціональне співвідношення між державним втручанням в економіку і її ринковим саморегулюванням – актуальна проблема органів державного управління [1].

Держава за допомогою економічних важелів намагається стимулювати певні напрями розвитку економіки, не руйнуючи і не усуваючи ринкового механізму. Головними об'єктами державного регулювання є державний бюджет, система державних банків і державний сектор економіки. Володіння ними забезпечує державі виконання економічних функцій централізованого управління. Конкретними інструментами тут виступає податково-бюджетна (фіскальна) та кредитно-грошова (монетарна) політика, що здійснюється за допомогою фінансово-кредитного механізму.

За твердженням О. Комякова, механізм державного регулювання необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки [8].

За визначенням Л. Дідківської та Л. Головки, механізм макроекономічного регулювання ринкової економіки змішаного типу – це система макроекономічних регуляторів, що складаються з таких основних елементів, як: ринкові регулятори, важелі державного впливу на економіку, корпоративне управління, інститут соціального партнерства [4].

На думку М. Корецького, зміст поняття “механізм державного регулювання економіки” можна визначити як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій. Досліджуючи взаємозумовленість, змістовний та функціональний зв'язок між культурними особливостями і характером економічного та інституційного розвитку, він зазначив, що формальні інституції не відіграють домінуючої ролі стосовно культури, навпаки, між ними відбувається взаємодія, яка визначає реальне функціонування інституцій, впливає на поведінку економічних і політичних суб'єктів [9].

Теорія державного регулювання бере свій початок ще із середньовіччя, коли для заохочення тих чи інших виробництв або ремесел надавались пільги в оподаткуванні.

Меркантилісти були першою школою, яка у своїй теоретичній системі відвела податкам суттєву роль як інструменту впливу держави на економіку. Згідно з їхньою теорією, держава повинна стимулювати надходження золота в країну, що забезпечить їй стабільне положення в світі, а її громадянам – достойний рівень життя. Представники цієї течії вважали, що податки є тим інструментом, за допомогою якого можна одночасно досягнути двох цілей – поповнити державну скарбницю шляхом оподаткування імпортованих товарів, а також підтримати вітчизняного товаровиробника, що, у свою чергу, також сприятиме нагромадженню золота в країні та позитивному торговельному балансу.

Однак до середини XIX ст. держава мало втручалася в господарське життя, а фірми не могли впливати на основні параметри ринку. У кожній галузі функціонували тисячі дрібних і середніх виробників, взаємозв'язок між якими здійснювався через ринок у вигляді конкуренції. За таких умов ринковий механізм регулював розподіл ресурсів, територіальні пропорції, ув'язував між собою вартісні пропорції, окремі фази відтворювального процесу. Економічна могутність фірм була ще недостатньою, щоб впливати на макроекономічні процеси, а економічна роль держави зводилася до функцій “нічного сторожа”, тобто охоронця власності. Отже, економісти не піднімали питання регулювання економікою, бо в цьому не було потреби [5].

Однак в останній третині XIX ст. в економіці передових країн відбуваються глибокі зміни. Галузеве виробництво зосереджується в руках все меншої кількості фірм, зокрема в таких нових галузях, як автомобільна, нафтова тощо. Скорочення або припинення виробництва такою фірмою уже серйозно впливає на всю національну економіку. За таких умов механізм державного регулювання, в якому задіяні винятково базові елементи – ціни, попит та пропозиція, втрачає здатність державної координації. Ринкове

регулювання повинно доповнюватися регулюванням фірм, а також посиленням втручання державного сектора в господарське життя – до такого висновку прийшли деякі економісти цього періоду [2].

У перші десятиліття ХХ ст. проблеми державного регулювання економіки привернули особливу увагу економістів Росії. У 1920-х рр. дискутувалися питання, пов'язані з розробкою довгострокових планів розвитку народного господарства. Одним із центральних стало питання про врахування державою об'єктивних закономірностей і тенденцій стихійного розвитку економіки.

Велика група вчених, очолювана М. Кондратьєвим (1892 – 1938 рр.), розвивала висловлену раніше М. Туган-Барановським (1865 – 1919 рр.) ідею про те, що будь-який суб'єктивний вплив на економіку повинен погоджуватися із закономірностями ринкової системи. Останні у свою чергу підлягають вивченню, і чим краще вони досліджені, тим ефективніші суб'єктивні рішення. М. Кондратьєв наполягав на необхідності прискорення розвитку економічної науки з метою глибокого дослідження, насамперед динамічних закономірностей розвитку господарства і прогнозування його тенденцій і перспектив. Він вважав, що внутрішні закони розвитку ринку пізнавані, і механізм саморегулювання, закладений у ринкових відносинах, можна і потрібно використовувати й у механізмі державного управління народним господарством [7].

Таким чином, цілком закономірно, що сучасні суспільно-трансформаційні процеси і модернізація суспільств, що розвиваються, не обов'язково набувають рис моделі “західноєвропейського взірця”, а спричиняють появу нових соціально-економічних і суспільно-політичних форм організації суспільства. Криза сучасного політичного моделювання, що себе особливо виявила на пострадянському просторі, надала низку феноменів “конвертованої демократії”. В інтересах виживання їм однаково властиві як змістовні риси місцевого колориту, так і формальна відповідність зовнішнім вимогам з боку світового співтовариства.

Найчутливішим у суспільно-трансформаційному процесі залишається питання збереження балансу між темпами зростання політичної, економічної чи культурної свободи громадян та суспільними реформами, в тому числі реформами державного управління. Наслідками порушення такого балансу стає своєрідна “втеча від свободи”, про яку писав німецький філософ Е. Фромм і яка стає соціально-психологічним підґрунтям різноманітних форм прояву так званої керованої демократії: “суверена демократія” (Росія), “авторитарна демократія” (Білорусь), “силіконова демократія” (Казахстан), “дорадча демократія” (Киргизія), “косметична демократія” (Узбекистан), “нейтральна газова демократія” (Туркменістан) тощо [14].

20 років поспіль в Україні відбуваються радикальні суспільно-трансформаційні зміни, пов'язані з рухом від тоталітаризму до демократії, які стосуються всіх аспектів суспільного життя. Постсоціалістична трансформація, що розгортається нині як соціальний процес, має своїм наслідком, перш за все, ускладнення соціального простору. Та якщо спрощена соціальна структура

колишнього модерного суспільства забезпечувала його стабільний розвиток головним чином завдяки посиленню інноваційних тенденцій, то сталий розвиток суспільства забезпечуватиме еволюційна тенденція, внаслідок якої дедалі ускладнюватиметься його соціальна структура. Процеси ж інтеграції і дезінтеграції при цьому відбуватимуться постійно [6].

Неокласичний напрямок висунули у XX ст. чимало видатних учених. Серед них – засновник напрямку англійський економіст А. Маршалл, американці Е. Чемберлін, Л. Мізес, Ф. Хайек, М. Фрідмен (два останніх – лауреати Нобелівської премії).

Концепції державного регулювання економіки завжди визначаються методологією напрямку і трактуванням сутності і ролі ринкового координуючого механізму. Менш за все засновників і сучасних представників неокласичного напрямку цікавлять питання соціального розвитку, історичний аспект аналізу. Свою задачу вони бачать у тім, щоб досліджувати, як “економічна людина”, фірма, господарство будуть діяти при незмінних соціальних і довгочасно стійких умовах. Головним мотивом дії людини вони вважають власний (іноді підкреслюється навіть – егоїстичний) інтерес. Економіка розглядається як рівноважна і відносно гармонічна система, в якій компетентний егоїзм усіх її членів за посередництвом вільної конкуренції веде до найбільшого добробуту всього суспільства (принцип “невидимої руки”). У такому випадку будь-яке втручання держави в дії ринкових сил наносить їм величезний збиток, утруднюючи досягнення індивідуумом, а отже, і всім суспільством свого оптимуму (відзначимо, що мова йде лише про умови вільної конкуренції).

Отже, ринок – система вільних цін, прибутків і збитків – це той бог, до якого звернено погляди економістів-неокласиків. “Рушієм” ринкової системи виступає капіталіст-підприємець, від успішної, прибуткової діяльності якого залежить процвітання всіх інших груп населення, та й самої держави. Неокласики, прихильники і популяризатори традиційних цінностей капіталістичної економіки першість віддають свободі, приватній ініціативі і приватному підприємництву, яке забезпечує всій системі динамізм і ефективність [7].

З іншої боку, з трансформаційними змінами найбільшою цінністю суспільства стає людина – суб’єкт демократичних перетворень. Тож, практична орієнтація на людину тільки й забезпечуватиме вирішення ключових проблем українського суспільства і держави, відповідно – визначатимуть авторитет політичної влади. І навпаки – в разі проведення суспільно-політичних та економічних реформ під кутом зору власної політичної вигоди та доцільності політичного моменту, в інтересах окремих організованих соціальних груп [6].

Пряме державне втручання в економіку, звичайно, трактується неокласиками як руйнування здатності ринкової системи до саморегулювання. Можливий ступінь відступу від цього твердого принципу розуміється різними представниками розглянутого напрямку по-різному. Це залежить від багатьох

обставин, насамперед від наукових поглядів ученого, але у великій мірі він визначається і конкретними економічними обставинами у світовому господарстві й у країні, де живе і працює економіст. Тому в різний час і в різних умовах видні економісти неокласичного напрямку пропонували і конкретні заходи державного регулювання ринкової економіки.

Багато прихильників неокласичного напрямку підкреслюють, що в будь-якій своїй діяльності держава не повинна порушувати закони ринкової економіки. Зокрема, перерозподіл доходу і багатства повинний відбуватися в дуже розумних межах, тому що “зрівнялівка” вбиває підприємницьку ініціативу, а значить, і підприємця як “рушія” усієї ринкової системи. Також дуже скептично, на їхню думку, треба ставитися до різних пропозицій по санації близьких до банкрутства підприємств, які на ділі лише заважають оздоровленню економіки. Немає в їхніх концепціях і особливих пропозицій по подоланню циклічності, яка властива ринковій економіці. Нестійкість, вважають неокласики, – це плата за ефективність [15].

Теорія державного регулювання економіки проголошує необхідність системного підходу до вибору засобів і методів впливу держави на суб'єкти економічних відносин. За формами впливу на суб'єкти ринку методи державного регулювання можна розділити на методи прямого впливу (засновані на системі обмежень, штрафів, дозволів, ліцензій, квот, державних контрактів) і методи опосередкованого впливу, суть яких зводиться до встановлення певних умов для суб'єктів ринку, які мотивують їх поведінку. До цих методів слід віднести податкове регулювання застосування політики прискореної амортизації, методи стимулювання конкуренції тощо. Залежно від обраних засобів впливу на ринок розрізняють правові адміністративні і економічні методи державного регулювання.

Правове регулювання – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. Необхідний у цьому разі примус забезпечується розвитком громадської свідомості та силою державної влади. Водночас юридичні норми мають бути зрозумілими людям, належно обґрунтованими, системно організованими і придатними для практичної реалізації.

Стрижнем правового регулювання є розробка та юридичне закріплення норм (правил) поведінки суб'єктів економічних відносин. Традиційно в кожній нормі виокремлюють три основні елементи: гіпотезу, диспозицію й санкцію. Гіпотеза – це такий елемент норми, в якому зазначаються умови, обставини, ситуації у сфері економічних відносин, з настанням яких норма набирає чинності. Диспозиція – частина норми, яка визначає права або обов'язки учасників відносин. Санкція – це та частина норми, яка передбачає заходи адміністративно – правового примусу в разі невиконання обов'язків учасниками економічних відносин. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми. Основними вимогами до різних форм правового регулювання є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість [12].

Адміністративні методи ДРЕ – це інструменти прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку. Їхні ознаки: прямий вплив державного органу або посадових осіб на дії виконавців через установлення їхніх обов'язків, норм поведінки та віддавання команд (наказів, розпоряджень); безальтернативний вибір способів розв'язування завдань, варіанта поведінки; обов'язковість виконання наказів, розпоряджень; відповідальність суб'єктів господарювання за ухиляння від виконання наказів.

Іноді адміністративні методи асоціюють з поняттям “адміністрування”, хоч вони мають різний зміст. Адміністрування характеризує політичний режим, стиль державного управління, за яких в управлінських процесах переважно використовуються методи силового тиску, жорстке підпорядкування, команди, штрафи, покарання. Адміністрування можливе за використання будь-яких методів, у тому числі й економічних.

Застосування економічних методів ДРЕ дає змогу створювати економічні умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті чи інші завдання згідно із загальнодержавними та приватними інтересами. Регулювання за допомогою економічних методів дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Отже, можна зазначити, що використання державою своїх важелів впливу у регулюванні процесів економічного розвитку може породжувати не тільки позитивні, але й негативні наслідки. Важливою передумовою, яка визначає ефективність державного регулювання економіки, є врахування специфічних особливостей кожної країни. Ці особливості характеризуються такими показниками, як частка державного сектора в економіці, структура економіки, місце національної економіки в світовому розподілі праці, природні, демографічні, політичні та інші умови.

У сучасних умовах саме соціальне партнерство варто вважати оптимальною моделлю взаємодії держави та суспільства. Оскільки саме через соціальне партнерство реалізується взаємна відповідальність суспільства та держави. З одного боку, це висуває особливі вимоги до форми і змісту такого співробітництва. З іншого – необхідні зміни на рівні свідомості і культури. Ці зміни повинні формувати готовність суб'єктів до конструктивного співробітництва заради вирішення пріоритетних завдань у сфері економічних і політичних відносин.

Нерозв'язаною залишається проблема зловживання економічною свободою: найбільш актуальною зараз є проблема забезпечення балансу інтересів груп населення. Нинішній дисбаланс цих інтересів у бік олігархів робить “нерентабельними” зусилля решти суб'єктів господарювання і бюджетних працівників. Економічні реформи поширювалися не на всі сфери: умови ведення бізнесу та інвестиційний клімат потерпають від негативного впливу низки перешкод та негативних факторів, таких як корупція, непрозорі податки і митні процедури, а також від відсутності незалежної судової системи та правового середовища, що заслуговує на довіру [8].

## Література:

1. Білоконенко О. В. Історія економічних вчень : конспект лекцій / О. В. Білоконенко. – К. : Європейський університет, 2001. – 190 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Мысль, 2005. – 253 с.
3. Веденєєв В. О. Методологічні засади аналізу трансформаційних процесів у суспільстві / В. О. Веденєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Gileya/2010\\_43/Gileya43/P6\\_doc.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_43/Gileya43/P6_doc.pdf)
4. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.
5. Дмитриченко Л. І. История экономических учений : учебное пособ. / Л. И. Дмитриченко. – Донецьк : КИНИС, ДонГУ, 2006. – 164 с.
6. Євтушевський В. А. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми / В. А. Євтушевський. – К. : НДЕІ Міністерства економіки України, 2005. – 410 с.
7. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наук. думка, 2006. – 253 с.
8. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. дис. ... к.е.н. / О. М. Комяков. – К., 2000. – 19 с.
9. Корецький М. Х. Державне регулювання ринкової економіки : монографія / М. Х. Корецький. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.
10. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект : підручник / [Г. Н. Клишко, В. П. Нестеренко, Л. О. Канищенко та ін.] ; за ред. Г. Н. Клишко, В. П. Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк. – Знання, 2006. – 135 с.
11. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 2005. – 264 с.
12. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 2006. – 310 с.
13. Мочерний С. В. Політична економія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : Знання-Прес, 2002. – 346 с.
14. Фромма Е. Втеча від свободи [Електронний ресурс] / Е. Фромма. – Режим доступу : [http://ua.refefat.com/Робота\\_Е\\_Фромма\\_Втеча\\_від\\_свободи\\_doc.pdf](http://ua.refefat.com/Робота_Е_Фромма_Втеча_від_свободи_doc.pdf)
15. Ястремський О. І. Основи мікроекономіки / О. І. Ястремський, О. Г. Грищенко. – К. : Знання, 2004. – 310 с.

Надійшла до редколегії 18.01.2013 р.